

**СИСТЕМНА ЕКОЛОГІЧНА КРИЗА ЯК ПРЕДМЕТ
МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Іващенко О.А.,

кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності
Національної академії статистики, обліку і аудиту

Слід визнати: людство стикається не тільки з екологічними змінами і зростаючою нестачею важливих ресурсів, але воно саме змінює екологічної основи людського життя на цій планеті. Звичайно, людське суспільство змінювало навколишнє середовище з моменту своєї появи на Землі. Однак сила, з якою сучасні люди втручаються в природні циклічні процеси, є історично новою, як і масштаб нашого втручання. У той час, як людська схильність до екстенсивного використання природного середовища - і навіть до такої міри, що може призвести до вимирання видів - не є чимось унікальним, сучасний етап характеризується трансформацією людського фактору впливу на навколишнє середовище за наступними напрямками:

- по-перше, внаслідок демографічних зрушень зростає чисельність людей, які глобально підпорядковують середовища свого існування виключно індивідуальним або колективним потребам спільноти без врахування наслідків такої діяльності;

- по-друге, потужність і доступність інструментів (як на макро- так і на мікрорівні), за допомогою яких люди здатні змінити навколишнє середовище;

- по-третє, збільшення ролі джерел енергії у зростанні тиску на навколишнє середовище.

Таким чином, взаємодіючи з навколишнім середовищем як на глобальному, так і на мікрорівнях, ми не просто маніпулюємо окремими елементами екосистеми, ми активно впливаємо на

глобальні екологічні процеси. Трансформації впливають не тільки на природу, але також на соціальні і політичні системи, що актуалізує проблему забезпечення економічної безпеки.

В кінці другого тисячоліття, зважаючи на позитивні геополітичні зміни внаслідок інтенсифікації міжнародного багатостороннього співробітництва, проблема можливості початку ядерної війни, яка досі вважалася найбільшою загрозою існуванню людства, хоча і залишається доволі складною, поступилася натомість екологічній проблемі, яка все частіше стає основною темою обговорень у наукових колах. Унікальність сучасної екологічної кризи полягає в тому, що вона стосується існування людини як біосоціальної істоти загалом, і через свою природу впливає всі інші сфери людської життєдіяльності, будь то економічну, політичну чи соціальну [1, с.34].

Необхідність світоглядних трансформацій в умовах глобальної екологічної кризи визначається перш за все особливістю відносин в системі «людина-суспільство-природа», в історії розвитку яких можна виділити етапи, що характеризувалися повним боготворінням і поклонінням природі, до ідеї безумовної влади людини над нею. Ретроспективний аналіз образів природи в історії культури має велике значення як у сенсі теорії, так і практики, оскільки він дозволяє визначити передумови виникнення сучасної екологічної кризи, більш глибоко осягнути єдність людини і природи для побудови якісно нових відносин в даній системі.

Проте перш ніж розглядати проблему відносин, варто зауважити, що протягом історії існування людства відбувалася саме взаємодія між двома суб'єктами: не лише людина, але й природа виступала активною стороною їх формування. Так, особливості клімату у різних кліматичних широтах, наявність природних ресурсів, різноманітність ландшафту та вплив природних катастроф безпосередньо впливають на життєдіяльність окремої людини та формування суспільства загалом.

Виникнення екологічної кризи як і інших глобальних потреб пов'язане з прискоренням науково-технічного прогресу, який створює можливості для посилення людського впливу навколишній світ. Прискоривши розвиток продуктивних сил і давши в руки людині засоби підкорення природи, науково-технічна революція не тільки виявила нові взаємозв'язки між людиною і природою, а й зумовила нові конфлікти в ході здійснення цих взаємозв'язків [2, с.47].

Загострення протиріч між економікою та екологією, економічними інтересами суспільства в споживанні і використанні природних об'єктів і екологічними вимогами забезпечення охорони навколишнього природного середовища зумовили системну екологічну кризу, вивчення якої передбачає використання міждисциплінарного підходу.

Термін «екологічна криза» був введений в середині 1970-х рр., коли на Заході заговорили про загострення до межі протиріч між зростанням продуктивних сил і охороною навколишнього середовища. У своїй структурі екологічна криза виділяє природну і соціальну складові:

- природна складова свідчить про настання деградації, тобто руйнування навколишнього природного середовища;

- соціальна складова означає нездатність державних і громадських структур зупинити деградацію навколишнього середовища, ліквідувати її негативні наслідки і вжити заходів до оздоровлення природного середовища.

Можна виділити дві основні групи причин екологічної кризи [1, с.24]. Перша група - об'єктивні причини. До них відносяться монополія держави на природні ресурси, засоби виробництва, відсутність економічних стимулів у сфері охорони навколишнього середовища.

Головними причинами існуючої екологічної кризи є планетарний характер масштабів антропогенного впливу і змін, спричинених нею, який є нерегульований у загальносвітовому вимірі. У результаті тривалого антропогенного впливу на природне середовище сталися такі глобальні зміни

природних процесів і компонентів природи: порушення теплового балансу планети; зміна ланок кругообігу речовин і енергії; забруднення навколишнього середовища; деградація компонентів природи; формування антропогенних модифікацій ландшафтів; демографічний вибух; урбанізація населення; підвищене використання енергії, промислової продукції та використання транспортних засобів; інтенсифікація сільськогосподарського виробництва; екологічно нераціональне господарювання; аварії, катастрофи, військові навчання, випробування, війни.

Екологічні проблеми тісно переплітаються з темою глобального еволюціонізму. Так, Н.Н. Мойсєєв виразив своє ставлення до задачі створення універсальної моделі еволюції наступним чином: для того, аби знати, де шукати співпадіння інтересів людини і біосфери, потрібно зрозуміти ті загальні закони, за якими розвиваються людина та природа, і сформулювати ці закони не лише на філософському рівні, але й на природничо-науковому. Саме Н.Н. Мойсєєв є автором терміна «екологічний імператив», який означає *сукупність обмежень і заборон, виконання яких є необхідною умовою для подальшого прогресу людства*.

Прийняття людиною екологічного імперативу неможливе без формування нового мислення, єдиної загальнопланетарної глобальної моралі. Моральний і екологічний імперативи такі ж нероздільні, як і нероздільними є людина і особистість. Порушення екологічних норм причиняє руйнацію людства, так само як недотримання моральних нормативів руйнує особистість. Зміни, які людина вносить у світ, в кінцевому результаті відображаються на ній же.

Культура – один із найпотужніших факторів людської діяльності: ми сприймаємо і бачимо світ через окуляри, якими виступає наша культура. Особливості та схожості культури різних індивідуумів формують цивілізацію, якою часто характеризують ступінь розвитку культури. Загалом не існує єдиного чіткого визначення поняття цивілізації, яку часто просто

прирівнюють до культури, а сам термін розглядався по-різному: від культури, що базується на честі і справедливості, до сучасного розуміння цивілізації, яку ототожнюють із модернізацією, в т.ч. технологічною.

Нові можливості зазичай супроводжуються і новими труднощами. В результаті всі ті нові блага, які отримало суспільство внаслідок перебудови технологічної основи цивілізації, як-то підвищення рівня життя, розвиток охорони здоров'я, і в результаті зростання тривалості життя та ін., – призводять до екологічної кризи і загрожують катастрофою планетарного масштабу. І діалектика розвитку така, що жодна країна не може уникнути процесів модернізації, адже будь-яке відставання у цьому процесі відкине країну в історичному розвитку та перетворить її на сировинний придаток більш розвинутих країн. І в той же самий час подолання або пом'якшення екологічної кризи не можна уявити поза рамками науково-технічного прогресу, розвитку технологій та інших нововведень. Проте на сучасному етапі історії модернізація створює передумови для зіткнення цивілізацій.

Особливості окремих культур та, відповідно, цивілізацій породжують в результаті часто необоротні процеси, які проявляються, наприклад, у зростанні терористичних актів з боку ісламських фундаменталістів та військових інтервенцій з боку коаліції західних держав тощо. Проте той факт, що ойкуменою стала вся планета, і те, що людство набуває характеристик єдиного організму, тобто у людей виникає спільна ціль і певна потенція для її досягнення, дозволяє говорити про екологічний імператив як про деяку планетарну систему заборон і бажану організацію суспільства, яка здатна в рамках екологічного імперативу забезпечити розвиток цивілізацій у даних конкретних природних умовах[4, с.24]. Планетарна спільнота повинна набути нового стану, в якому вона сприятиме не деградації тих чи інших цивілізацій, а підтримувати і розвивати їх різноманітність та здатність адаптуватися до мінливих умов середовища, тобто підтримувати їх характер розвитку (тобто сталого розвитку).

Саме таку планетарну спільноту можна назвати раціонально організованою. Це ще не спільнота ноосфери, проте спільнота епохи ноосфери, якщо ця епоха все-таки відбудеться, обов'язково має володіти раціональною організацією. Без неї неможливо організувати режим коеволюції. Тут виникає питання: чи можливе існування спільноти, здатної слідувати принципам екологічного імперативу, існування, що не буде суперечити логіці розвитку природи і природі людини? Адже неможливо реалізувати екологічний імператив без утвердження імперативу морального.

Сучасне суспільство не зможе у найближчому майбутньому відмовитися від ідеології споживання і забезпечити реалізацію умов екологічного імперативу, проте без затвердження відповідних принципів людство як вид просто не виживе, оскільки не зможе справитися із екологічною кризою. Раціонально організоване суспільство ж буде в змозі поєднати принципи коеволюції людини і природи. Сьогоднішні цивілізаційні держави не можна назвати раціонально організованими, адже в першу чергу саме вони порушують гармонію у взаємодії суспільства та природи і прискорюють наближення екологічної кризи[3].

Розглядаючи характеристики раціонально організованого суспільства, варто наголосити на наступних його необхідних якостях:

1) *Здатність забезпечувати розкриття потенціалу окремої особистості, її таланту, інтелектуальних здібностей та волі.* Людству уже найближчим часом прийдеться стикнутися із великою кількістю викликів. І їхнє подолання буде більш успішним, якщо у світі біде більше «особистостей» із відповідними знаннями, які допоможуть їм у вирішенні проблеми. Ці пошуки потребують створення нових технологій, напрацювання нових принципів взаємовідносин з природою, нової соціальної організації. Для досягнення успіху людству потрібно осягнути весь потенціал інтелектуальної діяльності та відкритися до нових ідей;

2) *Відкритість суспільства до генерування нових ідей і потенційних умінь нації – ось основна ціль, до якої буде вимушена прагнути кожна держава.* В результаті, зараз все залежить від загальної культури та освіченості народу, що може створювати відповідну якість та забезпечувати дисципліну праці, від здатності соціуму розкрити творчі можливості своїх громадян. Така ситуація, правда, не забезпечить рівності серед людей, проте не стане перешкодою для розвитку особистості та людської гідності.

3) *Суспільство має бути готовим виконувати умови екологічного імперативу.* Розвиток його продуктивних сил не може переходити забороненої межі людської активності.

Дві вищевказані характеристики виступають необхідними умовами для імплементації принципів, що пропагуються третьою. І окрім суто технологічного аспекту, який неодмінно розглядається при аналізі епохи модернізації, моральні установки та психологічні якості людини і суспільства виступають не менш важливим, а інколи і більш вагомим елементом побудови раціонально орієнтованого суспільства.

Наступним логічним питанням, що виникає в даному контексті є питання пошуку механізмів, за допомогою яких можна здійснити перехід суспільства до раціональної епохи ноосфери. З точки зору ноосферного підходу, світ майбутнього розглядається як світ без насилля. В той же самий час присутність насильства (беззаперечний факт у сучасному світі) не наближує, а навпаки віддаляє людину, суспільство та державу від сфери розумного. Цей факт потрібно прийняти.

Як правило, кожна цивілізація намагається всіма засобами захистити свої відмінності, а свої цінності нав'язати іншим, причому часто не розуміючи, чому у цьому прагненні вона натикається на спротив. Тут можна говорити про різний ступінь готовності соціумів різних рівнів до співіснування. Зокрема, можна виділити наступні етапи готовності до співіснування: 1) Нульовий (повна відсутність готовності до співіснування);

2) Часткове усвідомлення необхідності співіснування за умов пасивності в цьому плані; 3) Часткове усвідомлення з елементами реальних дій, які, проте, частіше є випадковими, аніж мають системний характер; 4) Виражена готовність до співіснування (виконання цілеспрямованих дій в даному напрямку); 5) Адекватне усвідомлення необхідності співіснування з боку всіх членів суспільства (готовність йти на поступки, компроміси, зміни, відмову від стереотипів тощо).

Загалом людство лише починає усвідомлювати дану необхідність співіснування та формувати певні спільні позиції, що сприятимуть зближенню відмінних ціннісних орієнтацій. При цьому важливо виходити з установок, спрямованих не так на програмування суспільства, як на справжню самоорганізацію, залучаючи потенціал вже сформованих методів вирішення конфліктів та ведення переговорів, колективного творчості, ділових ігор, психологічних тренінгів, технік корекції групової та індивідуальної свідомості і поведінки.

Список використаних джерел

1. Резнікова Н.В. Глобальні і регіональні екологічні проблеми. –К.: Вістка, - 2016. – 324 с.
2. Резнікова Н.В. Глобальні проблеми світового господарства і міжнародних економічних відносин. –К.: ТОВ «Видавництво «Консультант», - 2017. – 540 с.
3. Reznikova N. Transnationalization as an aggravator of the nature use problem: challenges on the way to sustainable development / N.Reznikova // Міжнародні відносини. Серія «Економічні науки»: збірник наукових праць (електронне видання). – №7. – 2016. – Режим доступу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/issue/view/163

4. Reznikova N. Ecological imperatives for extension of globalization processes: problem of economic security / N. Reznikova // Інвестиції: практика та досвід. - 2016. - № 21. - С. 23-26.
5. Резнікова Н.В. Феноменологія незалежності в умовах економічної глобалізації / Н.В.Резнікова // Міжнародна економічна політика. — №1 (24). — 2016. — сс. 50-71
6. Рилач Н.М. Перспективи реалізації в Україні інноваційної економічної моделі: глобальний підхід // Міжнародні відносини. Серія «Економічні науки». – 2018. – № 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/3406/3081
7. Рилач Н. М. Значення теорії технологічних укладів в становленні постіндустріальної економіки / Н. М. Рилач // Міжнародні відносини. Серія «економічні науки». – 2016. – № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/2889/2589
8. Rylach N. M. Formation innovative paradigm: retrospective and present / N.M. Rylach // Actual problems of international relations. — Vol.1, No.127 (2016). — Mode of access: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/view/2953>
9. Рилач Н.М. Трансформація національної інноваційної системи України як передмова залучення до глобальних інноваційних мереж // Міжнародні відносини. Серія «Економічні науки». – 2018. – № 14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/3427
10. Cavalcanti H.B. Being a good citizen and an active participant in society [Electronic resource] / H.B. Cavalcanti. – Mode of access: http://www.henkeladhesives.com/com/content_data/Detailed_Statement_Brazil_Cavalcanti.pdf
11. Mirvis P.H. Environmentalism in progressive businesses [Electronic resource] / P.H. Mirvis // Journal of Organizational Change Management. – 1994. – Vol. 7 (4). – Mode of access: <http://www.emeraldinsight.com/doi/abs/10.1108/09534819410061397>